

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ

DİL VE EDEBİYAT
TÜRKLER VE TÜRKÇE
TÜRKÇENİN TARİHİ GELİŞİMİ

Kültür Portalı

Prof. Dr. Ahmet MERMER

EKİM - 2009
ANKARA

1.10. Türkçenin Tarihi Gelişimi

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Türkler, Türkçe

İlk izlerine Sümer kaynaklarında rastlanan Türk dilinin ilk verileri Hunlardan kalan birkaç kelimedir. Bu birkaç kelimelik veri bir kenara bırakılırsa Moğolistan'da bulunmuş olan 6 satırlık Çoyr yazıtı (687-692), Türkçenin tarihi bilinen en eski metnidir. Köktürklerden kalan Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk anıtları ise, geçmişi eskiye dayanan hacimce en büyük Türkçe metinleri ihtiva etmektedir.

7-10. yüzyıllar arasında Türkçe, Macaristan'dan Güney Sibiryaya ve Moğolistan içlerine kadar uzanan sahada Göktürk harfleriyle yazılan bir yazılı dil olarak kullanılmıştır. Yazıtlar, Moğolistan'dan sonra en yaygın olarak Güney Sibiryada Yenisey ve kollarının suladığı alanlarda bulunmaktadır.

Asya'da Runik harfli yazıtlar beş ana bölgede toplanmıştır. Bunlar Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Moğolistan, Güneydoğu Sibiryaya ve Kuzeydoğu Sibiryadır.

Köktürklerden sonra gelen Uygurlar, 9. yüzyıldan itibaren Tarım havzasında ve Gansu bölgesinde Göktürk, Uygur, Soğdak ve Brahmi alfabeleriyle eserler meydana getirmişlerdir. Elimizdeki kâğıda yazılı metinlerin en erken tarihli işte bu 9. yüzyıla, Uygurlara, ait metinlerdir. Moğolistan'da bulunan anıtlardan bazıları da Uygurlara aittir. Onlar bu anıtlara *belgü* ve *bitig* adını vermişlerdir.

Budist Türk çevresinden bugün için elimizde hem dinî, hem de din dışı zengin bir edebiyatı bulunmaktadır. Yazmaların çoğu Soğd yazısından geliştirilmiş Uygur alfabesi ile yazılmıştır. Bununla birlikte doğrudan Soğd yazısıyla yazılan birkaç parça ile Brahmi ve Tibet yazısı ile yazılmış az sayıda yazma da mevcuttur.

Türk Budist edebiyatının büyük çoğunluğunu Çince, Tibetçe, Sanskritçe, Toharca ve Sogdcadan yapılmış çeviriler teşkil etmektedir. Az sayıda telif eser de mevcuttur.

10.yüzyılda Kâşgar ve Balasagun civarında ortaya çıkan yeni bir Türk kültür çevresi Kutadgu Bilig ve Dîvânü Lûgati't-Türk gibi eserleri meydana getirmiştir.

13. yüzyılda Türk yazı dili Harezmi bölgesinde merkezîleşmiştir. 13. ve 14. yüzyıllarda Türk yazı dili bu ana sahadan başka Yukarı İdil sahasında, Mısır'da ve Anadolu ile Azerbaycan sahasında kullanılmaktaydı. Anadolu ve Azerbaycan'da bu yüzyılda Oğuz ağzına dayalı yeni bir yazı dili oluşmuştur. İdil Bulgarcası, 14. asırdan sonra yerini Kıpçakçaya bırakmıştır. Mısır ve Suriye'de ise 15. yüzyıldan sonra Kıpçak Türkçesi kullanılmaz olmuştur. Kuzey ve Doğu Türklerinde Harezmi Türkçesinin devamı niteliğindeki Çağatay Türkçesi, tek ve ortak yazı dili olarak 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar sürmüştür. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise İlminski ve Ostroumov'un çabalarıyla her Türk boyunun konuşma dilinin ayrı bir yazı dili hâline getirilmesi görüşü hayata geçirilmeye başlanır. Bu süreç 1930'lara kadar devam etmiştir. Bu çalışmaların neticesinde bugün yirmi farklı Türk yazı dili ortaya çıkmış durumdadır.

Tekin ve Ölmez, Türk dilinin tarihî dönemlerini şu şekilde sıralamışlardır:

1. İlk Türkçe (Başlangıçtan Milat sıralarına kadar)

2. Ana Bulgarca ve Ana Türkçe dönemleri (1.-6. yy.)
3. Eki Türkçe ve Eski Bulgarca dönemleri (6.-11. yy.)
4. Orta Türkçe ve Orta Bulgarca dönemleri (11.-16. yy.)
5. Yeni Türkçe ve Çuvaşça dönemi (16. yüzyıl sonrası)

Róna-Tas ise çağdaş Türk lehçelerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

I. ÇUVAŞ

Viryal, Anatri

II. KIPÇAK veya KUZEYBATI KOLU

1. Kuzey veya Volga Kıpçak

Kazan Tatarları

Mişer Tatarları

Başkurt

2. Doğu veya Aral-Hazar

Kırgız

Kazak

Karakalpak

Nogay

3. Batı veya Pontus-Hazar

Kumuk

Karaçay Balkar

Kırım Tatar, Dobruca Tatar Urum veya Grek Tatar

Karaim

III. OĞUZ veya GÜNEYBATI KOLU

Türkmen

Horasan

Azeri

Türkçe veya Osmanlıca

Gagavuz

IV. HALAÇ veya GÜNEY KOLU

V. TÜRKİSTAN veya DOĞU KOLU

Özbek

Yeni Uygur

Türki

Salar

Hoton

Sarı Uygur

VI. SİBİRYA veya KUZEY KOLU

Sibirya Tatarları

Altay

Şor

Hakas

Çulum

Tuva

Tofalar

VII. Yakut

Kaynak (Source):

Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.

- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003
- Ercilasun, Ahmet B., “İslamiyet Öncesi Türk Edebiyatı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 4, s. 441-448, İstanbul 1985.
- Ercilasun, Ahmet B., “Tarihten Geleceğe Türk Dili”, **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.
- Ercilasun, Ahmet B., “Uygur Edebiyatı”, **Büyük Türk Klasikleri 1**, İstanbul 1985.
- Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gumilev, Lev, **Eski Türkler**, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 1999.
- Gülensoy Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Orkun, Hüseyin Namık , **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1987.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 485-501, Ankara 2002.
- Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altaica 33, 1991.
- Sertkaya, Osman Fikri, “Göktürk Harfli Uygur Kitabelerinin Türk Kültür Tarihi İçerisindeki Yeri”, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Muharrem ergin’e Armağan**, XXVIII/ 1-2 1990, s. 325-334., Ankara 1992.
- Tekin, Talat- Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.
- Tezcan, Semih, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, **Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, s. 291, Ankara 1994.
- Tezcan, Semih, “Uygurca”, **TA**, XXXIII, s.141-148.
- Tuna, Osman Nedim, “Sümer-Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 257-293.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.1. Türkçenin Karanlık Dönemleri

Anahtar Kelimeler: Türkçe, İlk Türkçe

Literatürde Ana Türkçe ve İlk Türkçe şeklinde isimlendirilen dönemlere ait elimizde yazılı belgeler bulunmadığı için bu dönemler Türkçenin karanlık dönemi olarak adlandırılabilir. Orhun abidelerini içine alan Köktürkçe ve bundan sonraki dönem Türkçesi hakkında ise elimizde yazılı belgeler bulunmaktadır. Karanlık döneme dair bir ipucu bulabilmek için Türkçenin Sümerce ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu hâlde Sümercede ön ekler de bulunmaktadır. Buna rağmen Türkçe ile Sümerce arasında son derece ciddi ilgiler kurulmuştur. Ülkemizde konu üzerinde özellikle Osman Nedim Tuna durmuştur. Tuna, Türkçe ile Sümercede 168 kelimenin ortak olduğunu tespit etmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir.

Sümerce	Eski Türkçe
mae, men (ben)	men (ben)
zae (sen)	sen
di (konuşmak)	ti- (demek)
dingir (tanrı)	tengri (tanrı)
dug (dökmek)	tök- (dökmek)
iduga (parfüm)	yıdıg (koku)
kur (ülke)	kuru (kara parçası, yer)
kur (koruma)	kon- (korumak)
niğ (şey)	neng (şey)
niğ (şey)	sag (sağ, sağlam, iyi)
tibira (metal)	temir (demir)
ud (zaman)	öd (zaman)
udi- (uyuma)	udı- (uyumak)
uş (iş)	ış/ış (iş)
zag (sağ taraf)	sag (sağ taraf)
dib (bağ)	yip/ip (ip)
tar (kesmek, kırmak)	yar- (yarmak)
tar (kesmek, kırmak)	yir (yer)
gaz (ezmek)	ez- (ezmek)
gig (hasta olmak)	ig (hastalık)
gud (öküz)	ud (öküz)
giş (orman, ağaç)	yış (orman)
gişig (kapı)	eşik (kapı)
sig (iyi)	yig (yeğ, iyi)
şeg (yağmur)	yag- (yağmak)
şurim (yarım)	yarım (yarım)
sag (küçük çocuk)	çağa (çocuk)
sipad (çoban)	çopan (çoban)
sud (uzun olmak)	sun- (uzatmak)

Örtüşen kelimeler arasında üç çift de ikileme vardır:

Sümerce	Eski Türkçe
kabkagak (sıvı için kap)	kap kaçak (kap kaçak)

nigname (her şey)
uşub (kuş yuvası)

neng neme (her şey)
kuş eb (kuş evi)

Hunların da Türk oldukları ve Türkçe konuştukları üzerinde durulmuştur. Hunların dilinin de Türkçe ile bağlantısı merak konusu olmuştur. Hunların tören kılıcı anlamına gelen ve Çin kaynaklarında geçen *king-lo*'nun yazıya geçmiş en eski Türkçe kelime olduğu ileri sürülmüştür. M.S. 4. yüzyıl başlarından kalan ve Çince kaynaktan anlamı da verilen *Süke tılıkang / Bukuk-gu tutang* “(Düşman) ordusuna karşı çıkın, Bukuk’u (lideri) tutsak alın!” şeklindeki beyit de ilk Türkçe metinlerdendir. Bunların dışında Türkçenin karanlık dönemleriyle ilgili çok net şeyler söyleyebilmek, bugün için mümkün değildir.

Kaynak (Source):

Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

Ercilasun, Ahmet B., “Tarihten Geleceğe Türk Dili”, **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.

Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Gülensoy, Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Özönder-Barutçu, F. Sema, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.

Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Tuna, Osman Nedim, “Sümer-Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi”, **TDAY Belleten 1989**, Ankara 1994, s. 257-293.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.2. Ana Türkçe

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Ana Türkçe

Türkçe, tarihi tahmini olarak 4500-5000 yıl öncesine kadar uzanan dünyanın en köklü dillerinden biridir. Türkçenin tarihi devreleri ele alınırken Türkçenin ilk dönemlerini göstermek için genellikle İlk Türkçe (Pre-Turkish) ve Ana Türkçe (Proto Turkish) gibi isimlendirmeler yapılmıştır. İlk Türkçe, Türkçenin milattan önceki dönemleri için yapılan genel bir isimlendirmedir. Çuvaş Türkçesinin diğer Türk dillerinden bu devrede ayrıldığı kabul edilmektedir. İlk Türkçe döneminden sonra milat sıralarında başladığı kabul edilen Ana Türkçe dönemi gelir.

Ana Türkçe, yukarıda da belirtildiği gibi milat sıralarında başlar ve bu dönem, Türkçenin yazılı ilk ürünlerinin ortaya çıktığı Eski Türkçe dönemine kadar devam eder. Çağdaş Türk lehçelerinden Çuvaşça hariç diğerlerinin tamamı Ana Türkçeye dayanır. Yazılı herhangi bir kaynak elde mevcut olmasa da araştırmacılar ana Türkçenin ses özelliklerini şu şekilde sıralarlar:

1. Diğer Türk yazı dillerindeki z ve ş'ye karşılık Çuvaş Türkçesinde sırasıyla r ve l yer alır. İşte bir r/l dili olan Çuvaş Türkçesi, Ana Türkçe içinde yer almaz. O, diğer kollardan İlk Türkçe döneminde ayrılmıştır. Çuvaşça dışındaki diğer Türk lehçeleri ise bir z/ş dili olan Ana Türkçeye dayanırlar.

2. Ana Türkçede ünlü uzunlukları korunmaktadır. Ana Türkçede uzun ünlünün varlığı bugün yaşayan Türk lehçelerinden Yakutça, Türkmence ve Halaçça gibi lehçelerdeki örnekler yardımıyla düşünülmüştür. Uzun ünlü meselesi Türkçenin tartışmalı konularından biri olsa da Talat Tekin ve onun konuyla ilgili eserinden sonra meseleye farklı yaklaşımlar başlamıştır.

3. Halaççadaki kelime başı h- sesi dolayısıyla Ana Türkçenin Ana Altaycada var olduğu düşünülen *p- sesini koruduğu kabul edilmiştir. Diğer Türk yazı dillerinde görülmeyen bu özelliğin Halaççada görülmesi Türkologlarca bu lehçeye özel bir ilgiye sebep olmuştur.

4. Ana Altayca'nın 'n-, ñ-, d-, y-, c-' ünsüzleri İlk Türkçenin ikinci döneminde y- sesinde birleşmişlerdi. Bu kelime başı ünsüzleri Ana Türkçe döneminde de y- idiler. Bugün Türk lehçelerinde görülen kelime başı y-, j-, c-, ç, Ø- gibi seslerin tamamı Ana Altaycadaki bu y- sesine gitmektedir.

5. Söz sonundaki kısa ünlüler bu dönemde düşmüştür: İT. *kona- > AT. kon-, İT. *alı- > AT.

Kaynak (Source):

Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

Gülensoy, Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

Özönder, S. Barutçu, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.

Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altaiica 33, 1991.

Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.3. Orta Türkçe

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Orta Türkçe

Bazı Türkologlar Türk dilini; eski, orta, yeni şeklinde üç döneme ayırmışlardır. Bu görüşteki Türkologlara göre Karahanlı Türkçesi, Orta Türkçenin ilk dönemini oluşturur. Onlara göre 10-15. yüzyıllar arası, Orta Türkçe dönemidir. Karahanlı Türkçesinden sonraki Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçeleri de Orta Türkçenin diğer dönem ve alanlarıdır. Hâlbuki Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Oğuz Türkçesinin, diğerlerinden önemli farklılıklar göstermektedir. 13. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilinin (Kuzey-) Doğu ve (Güney-) Batı olarak iki ayrı kol hâlinde geliştiğini göz önünde bulunduran Türkologlar ise, Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe içine alırlar. Onlara göre Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı dönemleri Eski Türkçeyi oluşturur ve Karahanlı Türkçesinin sonunda Türk yazı dili Doğu-Batı olarak ikiye ayrılır.

Bugüne ulaşan metinleri 11. ve 12. yüzyıllara ait olan Karahanlı Türkçesi Eski Uygur Türkçesi'yle çağdaştır. Karahanlı Türkçesi Kâşgar ve Balasagun gibi Müslüman Türk merkezlerinde kullanılırken, Eski Uygur Türkçesi daha doğuda Turfan, Hoço, Beşbalık gibi Manici ve Burkancı Türk merkezlerinde kullanılmaktaydı!. Karahanlı Türkçesi *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lügati't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık* ve Kur'an tercümeleri gibi eserlerle temsil edilmiştir. Karahanlı Türkçesinin kelime hazinesi yaklaşık 10.000 civarındadır.

Harezmi Türkçesi ise Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş evresi kabul edilir. Nehcül'l Ferâdis, Kısasü'l Enbiyâ, Hüsrev ü Şirin, Muinü'l Mürid ve Muhabbetname gibi eserler dönemin önemli yapıtlarıdır.

Çağatay Türkçesi denince akla gelen en önemli isim ise Ali Şir Nevai'dir. Onun dışında Gedai, Şeybani, Babür Şah ve Hüseyin Baykara, Şiban Han gibi isimler de dönemin önemli isimleri arasındadırlar.

Kıpçak Türkçesinin, 13-17. yüzyıllar arasında Kuman, Memlük Kıpçakçası, Ermeni Kıpçakçası gibi üç ayrı diyalekti vardır. Kıpçak Türkçesi eserleri, genellikle sözlükler ve gramerlerden oluşmaktadır. Kodeks Kumanikus, Gülistan Tercümesi, İrşadü'l Müluk, Kitabü'l İdrak, Et Tuhfe gibi eserler bu dönemin önemli eserleridir.

Talat Tekin, Orta Türkçe dönemini 11-16., 17. yüzyıllar arası olarak nitelemiş ve bu dönemdeki yazı dillerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Karahanlı Türkçesi
2. Harezmi Türkçesi
3. Çağatay Türkçesi
4. Kıpçak ya da Kuman Türkçesi
5. Eski Anadolu Türkçesi
6. Volga Bulgarçası

Kaynak (Source):

Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

- Ercilasun, Ahmet B., “Tarihten Geleceğe Türk Dili”, **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.
- Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gülensoy, Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Orkun, Hüseyin Namık , **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1987.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 485-501, Ankara 2002.
- Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altaica 33, 1991.
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.3.1. Doğu Orta Türkçesi

Anahtar Kelimeler: Türkçenin tarihî dönemleri, Doğu Orta Türkçesi

Bu terim üzerinde görüş birliği sağlanmış değildir. *Fundamenta* adlı eserde Doğu Orta Türkçesi terimi kullanılmıştır. Terimi kabul eden araştırmacılara göre Doğu Türkçesi Kıpçak ve Oğuz grupları yanında yer alan üçüncü büyük daldır. Araştırmacılar Doğu Orta Türkçesini 11. yüzyıldan başlatarak 19. yüzyılın sonuna kadar sürdürdüğünü düşünmüşlerdir. Bu süreç Karahanlı, Harezmi Kıpçak ve Çağatayca dönemlerini içine almaktadır.

1. Karahanlı Türkçesi:

Türkçe, Arap alfabesi ile yazılmaya başlamıştır. Dile çok sayıda Arapça ve Farsça kelime girmiştir. Balasagunlu Yusuf Has Hâcib tarafından yazılan Kutadgu Bilig ve Kâşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lügati't-Türk adlı sözlükleri devrin önemli eserlerinin başında gelmektedir.

Kutadgu Bilig, İslâmî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. 11. yüzyılda Türkçenin bilim dili olarak kullanıldığını gösteren en büyük tanıktır. Eser 1069/1070'te yazılmıştır. Kutadgu Bilig'in bugüne ulaşmış bulunan üç nüshası vardır: Herat, Mısır, Fergana nüshaları. Yusuf Has Hâcib kendi dönemindeki ideal yönetim, toplum ve insan anlayışını eserine yansıtmıştır.

Dîvânü Lügati't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Kâşgarlı Mahmud bin Hüseyin bin Muhammed tarafından 1072 Ocağında yazılmaya başlanmış, 1077 Ocağında bitirilmiştir. Dîvânü Lügati't-Türk, Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Türkçe sözlerin Arapça karşılıkları verildikten sonra mutlaka kelimelerin içinde bulunduğu bir örnek cümle verilir. Dîvânü Lügati't-Türk'ün tek yazması vardır; Ali Emirî Efendi tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta, 1917 yılında bulunmuştur. Hâlen, Emirî Efendi'nin bağışladığı kitaplarla kurulmuş bulunan, İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'ndedir.

Yükneklî Edib Ahmed bin Mahmud tarafından tahminen 12. yüzyılda yazılmış Atebetü'l-Hakayık, Ahmet Yesevî'nin Hikmetleri ve Kur'an tercümeleleri dönemin diğer eserleri arasında gelir.

2. Harezmi-Kıpçak Dönemi (13. -14. yy.)

Harezmi-Kıpçakça, Harezmi bölgesinde ve Altın Ordu'da kullanılmış olan Karahanlı Türkçesi ile Çağatayca arasında bir geçiş Türkçesi'dir. Dönemin önemli eserleri şunlardır: Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-Edeb'i, Rabguzi'nin Kısasu'l-Enbiya'sı, Kutb'un Hüsrev-ü Şirin'i, Harezmi'nin Muhabbetname'si ve Nehcü'l-Ferâdis.

3. Çağatayca Dönemi (15. -20. yy.):

Doğu Orta Türkçe döneminin son evresini oluşturur. Batı Türklüğünün sınırlarını çizen Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran'ın kuzey ve doğusunda kalan ve Müslüman olan bütün Kuzey ve Doğu Türklüğü, 15. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına kadar aynı yazı dilini kullanmıştır.

Eckmann'a göre Orta Asya edebî Türk dili şu devirlere ayrılır:

1. Karahanlıca veya Hakaniye Türkçesi (11.-13. yüzyıllar);
2. Harezmi Türkçesi (14. yy.);
3. Çağatayca (15. yy.-20. yy. başlangıcı)

Eckmann Çağatayca'yı da kendi içinde üçe ayırır:

1. Klasik Öncesi Devir
2. Klasik Devir
3. Klasik Sonrası Devir

Bu yazı dilinin en büyük ismi Nevai'dir. Onun dışında Gedai, Şeybani, Babür Şah ve Hüseyin Baykara, Şiban Han gibi isimler de dönemin önemli isimleri arasındadırlar.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003
- Ercilasun, Ahmet B., "Tarihten Geleceğe Türk Dili", **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.
- Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet AKALIN, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gülensoy, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Orkun, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1987.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, "Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri", 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 485-501, Ankara 2002.
- Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altaica 33, 1991.
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.3.2. Kuzey Orta Türkçesi

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Kuzey Orta Türkçesi

Bu dönemle daha çok Kıpçak Türkçesi kastedilmiştir. Kıpçakça, Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan coğrafyada atlı göçebe Kıpçak boylarının yazı ve konuşma dili olmuştur. Bunun dışında 13. yüzyılda Mısır ve Suriye sahasında kullanılan bir yazı dili olmuştur. Kıpçakça, Kırım, Polonya ve Ukrayna gibi ülkeler başta olmak üzere Doğu Avrupa'da da Ermeniler tarafından kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesine ait eserler genellikle sözlükler ve gramerler başlıkları altında incelenmiştir. Bunlardan belli başlıları şunlardır:

Kodeks Kumanikus: İtalyanlar ve Almanlar tarafından derlenen 14. yüzyıla ait bir eserdir. Bir sözlük olmasının yanı sıra içerisinde metinler de yer almaktadır. Diğer eserlerin hemen tamamı Memlük sahasına aittir. Sözlük ve gramerler dışında tıp, binicilik ve din gibi konularda da eserler verilmiştir. Bunlardan *Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrak* 1312'de Ebu Hayyan tarafından yazılan bir sözlük ve gramerdir. *Kitâb-ı Mecmu-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî* 1343 yılında Hali bin Muhammed el-Konevi tarafından yazılan bir sözlük ve gramerdir. *Et-Tuhfetü 'z Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye* 15. yüzyıl başlarında yazılan bir gramer ve sözlüktür. *Bülğatü'l-Müşâk fi Lugati't-Türk ve'l Kıpçak* 14. yüzyıl sonu, 15. yüzyıl başında yazılmış bir sözlüktür. *El-Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* de 15. yüzyıl başlarında yazılmış bir gramer kitabıdır. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't Türkiyye*, bir sözlük ve konuşma kılavuzudur. *İrşâdü'l-Müluk ve's Selâtin, Gülistan Tercümesi, Münyetü'l Guzât* gibi eserler dönemin diğer önemli eserlerinden bazılarıdır.

Kıpçakça, Ermeni Kıpçakçası, Karaimce ve Urumca gibi yazı dilleriyle de temsil edilmiştir. Urumlar, Ukrayna'da yaşayan Hristiyan bir topluluktur. Ermeni Kıpçakçası, Ermeni harfleri ile yazılmıştır. 15-17. yüzyıllarda Ermeni harfleriyle kaleme alınmış Kıpçakça metinler vardır. Bu metinler, Ermenice bilmeyen Kıpçaklar tarafından meydana getirilmiştir. Ermeni Kıpçakçası 16-17 yüzyıllardan itibaren Slav dilleri içinde erimiştir. 1552'de Rusların Kazan'ı işgaliyle birlikte Kıpçakçanın yazı dili olarak gelişme süreci sona ermiştir.

Bu dönemin başlıca ses özellikleri şunlardır:

1. Kalınlık-incelik uyumu vardır.
2. Dudak uyumu zayıftır.
3. Kelime başında y-c nöbetleşmesi görülür.
4. Kelime sonunda g, d ve c ünsüzleri yer almaz.
5. Kelime içinde k>g, g>v gelişmesi mevcuttur.
6. Çok sayıda ikizleşme örneği vardır.

Kaynak (Source):

Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.

Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003

Ercilasun, Ahmet B., "Tarihten Geleceğe Türk Dili", **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.

- Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet AKALIN, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gülensoy, Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Orkun, Hüseyin Namık , **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1987.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihi Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 485-501, Ankara 2002.
- Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altica 33, 1991.
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN

1.10.3.3. Batı Orta Türkçesi (Oğuzca)

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Batı Orta Türkçesi (Oğuzca)

Batı Türkçesi ve Oğuzca terimleri birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olmuşlardır. Aslında Batı Türkçesi kavramı ile bugünkü tek temsilcisi Çuvaşça olan Bulgar grubu kastedilir. Bugün için Batı Türkçesi denilince akla Oğuz grubu lehçeleri gelmektedir. Batı Orta Türkçesi terimiyle Volga Bulgarcası ve erken Kıpçakça varyantları anlayan araştırmacılar da olmuştur.

Volga Bulgarcası, Çuvaşçanın öncüsü olarak bilinmektedir. 13. ve 14. yüzyıllardan kalma mezar yazıtları Volga Bulgarcasının dil yadigarlarıdır.

Erken Kıpçakça varyantlar hakkındaki bilgiye 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar yazılan Arap kaynaklarında yer verilmiştir.

8-11. yüzyıllar döneminde Aral gölünün kuzeyinde ve Sirderya boylarında yaşadıkları düşünülen Oğuzlar, sonraki yüzyıllarda dalgalar hâlinde batıya göçerek Selçuklu devletini kurmuşlardır. Sultan Alparslan ile birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Anadolu'nun Türkleşme süreci başlamıştır. 1071 Malazgirt Savaşı herkesçe bilinen önemli bir tarih ve dönüm noktasıdır. Aslında Türklerin Anadolu'ya bu tarihten daha önce ayak bastıklarını söyleyenler de vardır. Ancak 1071 ve Malazgirt, her şeyi netleştiren bir tarih olmuştur.

Oğuzcanın yazı dili olarak ortaya çıkışı 13. yüzyılda Anadolu'da gerçekleşmiştir. Yine de Oğuzcanın çok daha önceleri geliştiği açıktır. Kaşgarlı Mahmud ünlü eseri *Dîvânü Lüğati't-Türk*'te Oğuzca ile ilgili bilgiler de vermiş; Oğuzcanın bazı özellikleriyle Karahanlı Türkçesinden ve diğer Türk lehçelerinden ayrıldığını belirtmiştir. Kaşgarlı, eserinde 265 kelimeyi Oğuzca olarak kaydetmiştir.

Oğuzcanın yazı dili hâline gelmesi, Selçuklu devletinin kurulmasından sonra mümkün olmuştur. Bunun neticesinde Türkçe 13. yüzyılda doğu ve batı grubu olarak ikiye ayrılmıştır. 11-13. yüzyıllar arasında Karahanlı Türkçesi ile Oğuzca arasında özellikler gösteren karışık dilli eserlere rastlanmıştır. Bundan kasıt eserlerde hem Doğu Türkçelerinden hem de Batı Türkçesinden izlere rastlanmasıdır. Mesela *ol-* ve *bol-* fiillerine aynı eserde rastlanabilmiştir. Karışık dilli eserlerdeki bu ikili kullanışa *olga-bolga meselesi* denmiştir. *Behçetü'l-Hadaik* ve *Kıssa-i Yusuf* başta olmak üzere çeşitli eserler bu grupta değerlendirilmiştir.

Bugün Oğuzcanın Batı kolunu Gagauzca, Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesi; doğu kolunu da Horasan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Güney Harezm Oğuzcası oluşturmaktadır. Oğuz dilleri arasında Çağatay ve Kıpçak etkilerine en açık Türk dili Türkmence'dir.

1300-1500 yılları arasındaki dönem genellikle Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca gibi terimlerle adlandırılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi de kendi içinde 1. Selçuklular dönemi, 2. Beylikler dönemi, 3. Osmanlılar dönemi gibi üç dönemde ele alınmıştır. Eski Anadolu Türkçesi, araştırmacılara göre başlangıçta Uygur yazı dilinin güçlü etkisi altındaydı. Saf Oğuzca öğeler ancak 15. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır.

Kaynak (Source):

- Akar, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, (3. baskı), İstanbul 1984.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine, **Türk Dili El Kitabı**, Grafiker Yay., Ankara 2003
- Ercilasun, Ahmet B., “Tarihten Geleceğe Türk Dili”, **Türk Dili**, 569, Mayıs 1999, s. 355-362.
- Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yürmüncü Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- Gabain, A. Von, **Eski Türkçenin Grameri**, Çev. Mehmet AKALIN, TDK Yay., Ankara 1995.
- Gülensoy, Tuncer , **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Orkun, Hüseyin Namık , **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1987.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, “Türk Dilinin Yapısı ve Tarihî Dönemleri”, 24 Ekim 2001, **Bilim, Kültür ve Edebiyat Dili Olarak Türkçe Semineri**, Hacettepe Üni., Ankara 2001.
- Özönder-Barutçu, F. Sema, **Eski Türklerde Dil ve Edebiyat**, Türkler, Yeni Türkiye Yay., C. 3, 485-501, Ankara 2002.
- Róna-Tas, A., **An Introduction to Turkology**, Szeged, Studia Uralo-Altaica 33, 1991.
- Tekin, Talat, Ölmez, Mehmet, **Türk Dilleri**, Simurg Yay., İstanbul 1999.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayımdan kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan/ Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Ahmet MERMER/ Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY	Prof. Dr. Ahmet MERMER	Prof. Dr. H. Hale KÜNÜÇEN